

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Ervin Sökk

1980. aasta noorsoorahutuste eellugu.

Tele- ja raadiotöötajate jalgpallimatš 22. septembril 1980. aastal
ja selle tagajärjed

Juhendaja: Tõnu Tannberg

Tartu 2012

Sisukord

Sissejuhatus	4
Olukord Eesti NSV-s 1970. aastatel	7
1.1 Stagnatsioon ja venestuspoliitika	7
1.2 Vastupanuliikumine 1970. aastate teisel poolel	9
Tele- ja raadiotöötajate jalpallimatš, 22. septembril 1980. aastal	14
2.1 Jalgpallimatši eellugu	14
2.2 Punkansambel Propeller	17
2.3 Jalgpallimängu kulg ja Propelleri kontsert	19
2.3.1 Mängueelne olukord Dünamo staadionil	19
2.3.2 Matši esimene poolaeg ja Propelleri kontsert vaheajal	20
2.3.3 Propelleri esinemise keelamine ja teine poolaeg	22
2.3.4 Publiku rahutuse kasv ja miilitsate ilmumine	24
Jalgpallimatšile järgnenud sündmused	27
3.1 Meeleavaldus 22. septembril 1980	27
3.2 Noorterahutused 1. oktoobril 1980	28
3.3 Toetusmeeleavaldused ning hilisemad väljaastumised	30
3.4 Võimude surve asjaosalistele matšijärgsetel päevadel	31
Jalgpallimatši tagajärjed ja analüüs	35
4.1 Jalgpallimatšiga seotud isikute edasine käekäik	35
4.2 Tagajärjed ühiskonna jaoks	36
Kokkuvõte	41
Summary	43

Lisad.....	45
Kasutatud kirjandus	49

Sissejuhatus

22. septembril 1980. aastal toimunud jalgpallimatši Eesti Televisiooni ja Eesti Raadio töötajate vahel tuntakse kui olulist ja tähendusrikast, ehk isegi kurikuulsat sündmust meie lähiminevikust. Oluline pole seejuures mitte niivõrd jalgpallimäng ise, vaid sellega kaasnenud sündmused: keelati ära matšile järgnema pidanud ansambel Propelleri kontsert, mis omakorda oli ajendiks noorsoorahutusele. Tollal toimunu tagajärjed olid eripalgelised, ühest küljest puhkesid mitmed meelsuse näitamise aktsioonid, teisalt järgnes paljude sündmustega seotud inimeste karistamine.

Tegemist on keeruka ja kompleksse sündmusega, mis väärib kindlasti põhjalikku uurimist. Toimunud ei saa välja tuua ühest põhjust, vaid vaatlusalusel päeval põimus hulgaliselt erinevaid tegureid, mis põhjustasid just sellise sündmuste käigu, nagu see oli. Antud sündmuste olulisust tõestab seegi, et õpilaste rahutustele ka vaimuinimeste poolt oma meelsuse näitamine („40 kiri“). Uuritavad sündmused on ühtlasi ka heaks näiteks ühiskonna kontrollimis- ja karistamismehhanismidest stagnatsiooniperioodil.

Kõneks olevate sündmuste tähtsusest hoolimata ei ole neid just väga palju uuritud. Kõige põhjalikuma ülevaate annab toimunud Viktor Niitsoo oma vastupanuliikumisele pühendatud teoses.¹ Üsna põhjalikult kirjeldab jalgpallimatši, rahutusi ning selle tagajärgi ka Sirje Kiini, Rein Ruutsoo ja Andres Tarandi ühine raamat „40 kirja“ sünniloost.² Vaatlusaluseid sündmusi puudutavad samuti Mart Laari, Urmas Oti ja Sirje Endre raamat „Teine Eesti“³ ja Tiit Made populaarne ülevaade Eesti iseseisvumisest 20. sajandil.⁴ Kontserdi ja muusikute seisukohast vaatlevad toimunut Tony Blackplaiti ja Cat

¹ Viktor Niitsoo. Vastupanu 1955-1985. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1997.

² Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn: Olion, 1990.

³ Mart Laar, Urmas Ott, Sirje Endre. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986-1991. Tallinn: SE&JS, 2000.

⁴ Tiit Made. Kaks korda iseseisvaks. Eestlaste 20. sajandi pöördetähtsaid. Tallinn: Argo, 2011.

Bloomfieldi raamat „Eesti punk“⁵ ning põgusalt ka Harri Rinne teos „Laulev revolutsioon“.⁶

Mitte küll uurimuslikud ja teaduslikud, kuid siiski sündmustest head ülevaadet andvad, on toimunud käsitlevad intervjuud ja kajastused meedias. Seejuures on ajaleheväljaannetest kasulikumaks osutunud raadiosaated, mida on võimalik järelkuulata Eesti Rahvusringhäälingu digiarhiivist. Elme Väljaste toimetatud raadiosaates „Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel.“⁷, mis oli eetris 30.11.1988, kõnelevad isiklikke mälestusi Mart Ummelas ja Tiit Karuks. 22.01.1989 eetris olnud raadiosaates „Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel.“⁸, mille autoriks on Elme Väljaste ning toimetajaks Reet Valing kõnelevad toimunud Paul Jürjo (jalgpallimatši ajal Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni Komitee esimehe asetäitja), Aado Slutsk (endine Eesti Raadio juht), Jüri Paalma (endine EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja asetäitja). 11.06.2005 meenutas Enn Anupõld tolleaegseid sündmusi Martin Viirandi toimetatud saates „Maailmapilt“.⁹

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade 22. septembril 1980. aastal toimunud tele- ja raadiotöötajate jalgpallimatši tagamaadest, kirjeldada täpsemalt sündmuste käiku ning analüüsida toimunu tagajärgi ühiskonnale.

Töö jaguneb neljaks peatükiks. Esimene annab üldise ülevaate tolleaegsetest oludest NSV Liidus ja Eesti NSV-s, poliitilistest tingimustest ning vastupanu väljendusvormidest 1970. aastate teisel poolel. Teine peatükk kõneleb jalgpallimatšist, selle organiseerimise tagamaadest, matšile eelnenud sündmustest, jalgpallimängust,

⁵ Tony Blackplait, Cat Bloomfield. Eesti punk 1976-1990. Anarhia ENSV-s. Tallinn: Varrak, 2009.

⁶ Harri Rinne. Laulev revolutsioon. Eesti rokipõlvkonna ime. Tallinn: Varrak, 2008.

⁷ Raadiosaade Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988. Kuulatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://av-01.err.ee/vaata/noortesaade-jalgpallimats-eesti-raadio-ja-eesti-televisiooni-vahel> (19.04.12).

⁸ Raadiosaade Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989. Kuulatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://av-01.err.ee/vaata/reporteritund-reporteritund-jalgpallimats-er-ja-etv-vahel> (24.04.2012).

⁹ Raadiosaade Maailmapilt. Meenutab Enn Anupõld. Eetris 11.06.2005. Kuulatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://av-01.err.ee/vaata/maailmapilt-maailmapilt-meenutab-enn-anupold> (08.05.12).

Propelleri kontserdist mängu poolajal, ansambli ärakeelamisest ning staadionil toimunust. Kolmandas peatükis võetakse vaatluse alla jalgpallimatšile järgnenud sündmused: noorsoorahutused nii samal kui järgnevatel päevadel ning rahutuste mahasurumine, aga ka asjaosalistega toimuva vahetult pärast matši. Viimases peatükis analüüsitakse toimunud sündmuste tagajärgi konkreetsete isikute ning samuti ühiskonna jaoks üldisemalt, lisaks vaadeldakse jalgpallimatši tähendust järgnenud sündmustele.

I peatükk

Olukord Eesti NSV-s 1970. aastatel

1.1 Stagnatsioon ja venestuspoliitika

Vaatlusalused sündmused jäävad NLKP Keskkomitee peasekretär Leonid Brežnevi valitsusaja lõpuaega. Riigis valitses stagnatsioon, tegemist oli bürokraatia kuldajaga, mis tõi muuhulgas kaasa ametnikkonna vananemise – 1975. aastal oli Poliitbüroo keskmine vanus 65 eluaastat, enne Brežnevi surma (1982) aga juba 70.¹⁰ Kuigi nafta müük oli NSV Liidule väga kasulik, oli tegelikkuses majandusolukord siiski raske ja algas majanduse allakäik. Samamoodi võib küll välispoliitiliselt edukaks pidada 1975. aastal Helsingi lõppakti allkirjastamist, kuid tervikuna oli Moskva välispoliitika ikkagi ebaedukas, Afganistani sõda õõnestas suuresti NSV Liidu välispoliitilist autoriteeti maailmas. See viis omakorda välja 1980. aastal toimunud Moskva olümpiamängude boikoteerimiseni paljude lääneriikide poolt. Vaatamata tsensuurile ja ideoloogilisele survele ei kadunud aga riigist „poliitiliste ja intellektuaalsete voolude võitlus“.¹¹

Keerulises olukorras hakkas poliitiline olukord riigis jäigenema, suurenes niigi ulatuslik tsensuur igasuguse trükisõna ja loomingu üle. Algas venestuse uus laine, mida teostati kõikvõimalikel elualadel. Eest NSV uueks parteijuhiks sai 1978. aastal Karl Vaino, kes kujunes venestuse elluvijaks.¹² Üheks venestuse väljundiks oli võõrtööjõu sissetoomine. See oli alanud juba sõjajärgsetel aastatel ja selle üheks kiirendajaks 1960. aastatel oli Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu esimehe Arnold Veimeri suurejooneline industrialiseerimise plaan. Ulatuslik võõrtööjõu sissetoomine kaasnes ka

¹⁰ Archie Brown. Kommunismi tõus ja langus. Tallinn: Varrak, 2011, lk. 468.

¹¹ Samas, lk. 464.

¹² Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk. 310.

olümpiamängudeks ettevalmistamisega ja olümpiarajatiste ehitamisega Tallinna.¹³ 1977. aastal ehitama hakatud Lasnamäe linnaosa Tallinnas on nimetatud venestuse peasümboliks.¹⁴

Võõrtööjõu sissetoomine oli niivõrd mahukas, et 1979. aasta rahvaloenduse järgi oli Sillamäel, Paldiskis ja Narvas eestlaste osakaal vaid 5 protsenti. Kohtla-Järvel oli eestlaste osakaal alla neljandiku ning Valgas, Tapal ja Tallinnas alla poole.¹⁵ Eestlaste iive oli madal ja selles peitus tõsine oht jääda tulevikus arvulisse vähemusse. Muulaste sisserändele aitas kaasa riiklik korteripoliitika, riik andis sisserännanuile lühikese ajaga uue korteri, samal ajal kui noortele eesti perekondadele ei pakutud seda varianti peaagu kunagi.¹⁶

Ideoloogiline surve tugevnes ka hariduselus 1970. aastate lõpul, mil NSV Liidus võeti vastu mitmeid sellekohaseid määruseid. Nendeks olid „Üldhariduskoolide õpilaste õpetamise, kasvatamise ja tööks ettevalmistamise edasisest täiustamisest“ (22.12.1977). „Abinõudest vene keele õpetamise täiendamiseks liiduvabariikides“ (13.10.1978) ning mais 1979 vastu võetud otsus „Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parandamisest“.¹⁷ Eesti NSV-s võeti vastu sarnase sisuga analoogilised määrused. Neist märkimisväärsim on 19. detsembril 1978. aastal vastu võetud EKP Keskkomitee otsus „Vene keele omandamise ja õpetamise edasisest täiustamisest“. Tegemist oli ülisalajase otsusega, mida ajakirjanduses ei avaldatud. Selle juurde kuulus salajane lisa, mis koosnes 30 punktist, kus oli täpselt kirjas, kuidas vene keele õpetamist parandada.¹⁸ On arvatud, et

¹³ Made. *Op. cit.*, lk. 147.

¹⁴ Eesti ajalugu VI, lk. 309.

¹⁵ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 101.

¹⁶ Samas.

¹⁷ Anu Raudsepp. Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944-1985. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk. 48-49.

¹⁸ Mati Hint. Kümme aastat seadustatud keelelist venestamist. 1988. – Keel on tõde on õige ja vale (Eesti Mõttelugu). Tartu: Ilmamaa, 2002, lk. 355-360.

nende venestuslike eesmärkide elluviimiseks vahetati eestlaste eripärasid hoidev haridusminister Ferdinand Eisen Elsa Gretškina vastu.¹⁹

Etteantud korraldused viidigi suure hoolega ellu. Vene keelest sai koolides tähtsaim aine, vene keelt asuti õpetama lastele juba lasteaedades ning vene keele õpetajate palka tõsteti 15%. Ka kõrgkoolides otsiti võimalusi mõne aine vene keeles õpetamiseks. Suurenes ka venekeelste raamatute ja perioodika väljaandmine, mistõttu eestikeelne trükisõna vähenes veelgi.²⁰ Vene keel ja venepärasus tungis ka mujale kultuuriellu. Vene keel oligi otsekui eraldi staatuses emakeele ja võõrkeele vahel.²¹ Kõige selle kaugemaks sihiks oli eestlaste täielik sulatamine vene keelt kõnelevasse nõukogude rahvasse.²²

Eestlased olid sattunud raskesse olukorda. Poliitikas valitses paigalmarss, kusjuures poliitilised olud jäigenesid veelgi. Oma kodumaal hakati sissetulnutele alla jääma, kuna teistest rahvustest tööjõudu tuli siia massiliselt. Vene keel tungis ka kultuuriellu, eriti märgatav oli vene keele tähtsustamise kasv hariduses – seda hakati õpetama juba lasteaedades, õpetamist muudeti mitmekülgsemaks, täiendati vene keele õpetamise korralduslikku poolt.

1.2 Vastupanuliikumine 1970. aastate teisel poolel

Säärastes rasketes oludes levis ühiskonnas vastupanuliikumine. Oluline on tõdeda, et vastupanuliikumises kerkisid nüüd esile ka uued inimesed, võib öelda isegi uus põlvkond. 1960. aastatel sündinud ja kasvanud sugupõlv ei olnud nii palju hirmust kammitsetud kui varasemad põlvkonnad ning otsis võimalusi olukorra muutmiseks.²³ Just

¹⁹ Veronika Nagel. Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940-1991. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2006, lk. 121.

²⁰ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 100.

²¹ Eesti ajalugu VI, lk. 310.

²² Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 100.

²³ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 73-74.

need inimesed olid 1980. aasta noorsoorahutuste põhiaktiiviks, käesolevas peatükis on aga vaatluse all varasemate aastate vastupanu väljendusviisid.

1975. aastal toimusid Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverents, millest võtsid osa kõik Euroopa riigid, välja arvatud Albaania, USA ja Kanada. 17. juunil 1975 saatsid Eesti ja Läti demokraadid nende riikide valitsustele märgukirja, et tuletada meelde Balti riikide okupeerimist ning taotelda iseseisvuse taastamist.²⁴ Et vastupanuliikumisel ei kujuneks Balti riikide ühist organisatsiooni, tuli julgeolekuorganitel (Riikliku Julgeoleku Komiteel – KGB-l) otsustavalt tegutseda. 1977. aastal tehti ühise vastupanukeskuse loomiseks juba ettevalmistusi, kuid suvel suudeti arreerida olulisemad juhid ning järgnesid repressioonid.²⁵

Tekkis mitmesuguseid organisatsioone ja ühendusi, millel oli oluline roll ühiskonna sidumisel ning mis aitasid samuti rahvuslikke ideid kaitsta. Tähtsamatena võib välja tuua näiteks Looduskaitse Seltsi, õpilasliikumise „Kodulinn“ Tallinnas ja üliõpilaste organisatsiooni „Noor-Tartu“. Viimane tegeles ajalooga ja üritas senist pilti mitmekesistada, pidades näitlike kohtuprotsesse ajalootegelaste üle. „Noor-Tartu“ korraldas veel paljusid kultuuriüritusi ja aktsioone, muuhulgas tehti kultuuriloolistes paikades talguid, peeti laulupidusid ning anti välja oma ajakirja. Rahvusliku vaimsure kasvamise paigaks võib pidada ka Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevat.²⁶

Üks esimesi suuremaid avalikke noorte väljaastumisi toimus 3. detsembril 1976. aastal, mil Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA) klubis toimus diskoõhtu. Paraku oli aga noortele eelnevalt rohkem pilteid müüdud kui saal reaalselt mahutada suutis. Seetõttu jäi osa piletiomanikke ukse taha ja tudengid muutusid rahutuks, mille peale korraldajad kutsusid kohale miilitsa. Puhkes stiihiline meeleavaldus linnatänavail, kõlasid loosungid

²⁴ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 69.

²⁵ Samas.

²⁶ Samas, lk. 74-75.

demokraatia ja Eesti iseseisvuse toetuseks. Teadaolevalt toimus tudengite ja militsa vahel ka kerge kokkupõrge.²⁷

1978. aastal hakkas ilmuma perioodiline põrandaalune väljaanne „Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis“. Selles avaldati teavet tähtsate poliitiliste dokumentide ja kohtuprotsesside kohta, samuti ka vastupanuliikumise ja selle kasvu kohta. On tähelepanuväärne, et see sai ilmuda üsna pika aja jooksul, ilma et KGB oleks suutnud selle tegijaid tabada. Peale selle levis see küllaltki laia rahvahulgani.²⁸

Üsna omapärane oli vastupanu väljendamine pealesurutud venestamisele. 1979. jaanuaris toimunud rahvaloendusel valetati oma vene keele oskuse kohta, mistõttu langes vene keele oskajate tase 29 protsendilt 24 protsendile (eelmine rahvaloendus oli toimunud 1970. aastal). Selle aktsiooniga loodeti protestida vene keele pealetungi vastu, aga ka näha, kui palju eestlasi säärasest ettevõtmisest osa võtaksid. On arvestatud, et oma keeleoskust salgas vähemalt 50 000 inimest.²⁹ Paraku võis tulemus olla loodetule vastupidine ning rahvaloendusel saadud andmeid võidi kasutada selleks, et näidata halba olukorda Eesti NSV-s ja saada venestuskampaania läbiviimiseks raha.³⁰

Sama aasta 23. augustil demonstreeriti vastupanu avalikult, saates laiali avalik kiri, mis sai tuntuks „Balti apelli“ nime all. Kirja saajateks olid NSV Liidu, Saksa LV, Saksa DV ja Atlandi Hartale allakirjutanud riikide valitsused ja Ühinenud Rahvuste Organisatsiooni (ÜRO) tolleaegne peasekretär Kurt Waldheim. Kirjas meenutati Molotovi-Ribbentropi pakti ja selle salajast protokoll. Viimast kutsuti üles avalikustama ja selle tagajärgi kaotama. „Balti apell“ avaldas mõju välisriikides, aga tõi kaasa ka siin mitmete inimeste liitumise vastupanuliikumisega.³¹

²⁷ Niitsoo. *Op cit.*, lk. 102.

²⁸ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 75.

²⁹ Eesti ajalugu VI, lk. 311.

³⁰ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 101.

³¹ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 75-76.

30. septembril 1979 leidis Tartus aset juba tõsisem noorte väljaastumine. Raekoja platsile oli kohale tulnud ligikaudu 150 noorukit meelt avaldama. Noored kandsid loosungeid „Vanemad, kasvatage meid ise, ärge andke meid kurjategijate kasvatada!“ ja „Rohkem haridust, vähem poliitikat!“. Skandeeriti „Elagu Eesti Vabariik“ ja „Välja slaavlasted, Eestis elame meie!“. Meeleavaldajatel oli Brežnevi pilt, millel oli viimase pea maha kriipsutatud. Puruks peksti ka partei- ja komsomolikomitee sildid. Miilits üritas rahvahulka laiali ajada, esmajoones pandi autodesse loosungikandjad, seejärel kõik, keda kätte saadi. Kinnipeetud sõidutati linnast välja, kohati suisa 20 kilomeetri kaugusele, ning lasti ähvardades vabaks.³²

Sündmused Tartus jätkusid 24. detsembril 1979. aastal Peetri kirikus toimus jõululaupäeva jumalateenistus, pärast seda kogunes Raadi kalmistule umbes 400 inimest. Rahvahulk kogunes Vabadussõja kangelase Julius Kuperanovi hauale, süüdati küünlad ning asetati hauamonumendi jalamile. Taaskord kõlasid hüüded vaba Eesti ja venelaste sisserände kohta. Lauldi rahvuslikke laule, kellegi suust kõlas ka kõne Vabadussõjast ja Kuperjanovist. Rahvahulk hakkas seejärel laiali minema, kuid 40-50 noort asusid kolonnis, skandeerides ja lauldes, kesklinna poole sammuma. Enne miilitsate saabumist peeti Raekoja platsil veel üks kõne. Miilits vahistas 10-15 noort ning ajas ülejäänud meeleavalduse laiali.³³ Kokkupõrked julgeolekutöötajate ja noorte vahel jõuluajal Julius Kuperjanovi haual kujunesid tol perioodil üldse tavapäraseks.³⁴

Avalikke kirju saadeti ka 1980. aasta alguses. Protesteerimaks NSV Liidu vägede Afganistani tungimise vastu, saadeti 17. jaanuaril kiri NSV Liidu juhtidele, ÜRO peasekretärile ja Afganistani rahvale. 28. jaanuaril 1980 saadeti kiri Rahvusvahelisele Olümpiakomiteele, et tuletada meelde et olümpiamängud korraldatakse osaliselt ka okupeeritud riikide territooriumil. Kirjas kutsuti üles olümpiamänge boikoteerima.³⁵

³² Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 103.

³³ Samas, lk. 103.

³⁴ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 73.

³⁵ Samas, lk. 76.

17. mail 1980. aastal toimus järjekordne noorte väljaastumine, seekord Pärnus. Pärast filmiseansi lõppu toimus stiihiline meeleavaldus, millest võttis osa umbes 50 noort. Taas hüüti nõukogudevastaseid loosungeid ning rikuti avalikku korda. Toimunut arutati ka EKP Keskkomitees, kus võeti vastu otsus „Avaliku korra jõhkra rikkumise faktist Pärnu linnas grupi õpilasnoorte poolt“.³⁶

1980. aasta suvel puhkes Poolas streikide laine, esitati mitmeid poliitilisi nõudmisi, näiteks võimaldada vabade ametiühingute loomist, poliitvangide vabastamist ja kõne- ja trükivabadust. 17. septembril 1980 asutati sõltumatu ametiühing Solidaarsus, mille juhiks sai Lech Wałęsa.³⁷ Ka Eestis elati Poola sündmustele elavalt kaasa. Septembris saadeti Wałęsale avalik kiri, millele oli allakirjutanud 20 eestlast ja leedulast. Selles õnnitleti Poolat demokraatlike reformide alguse puhul.³⁸ Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni Komitee esimehe asetäitja Paul Jürjo hinnangul on Poola sündmused oluliseks taustateguriks sündmuste arengul pärast 22. septembri jalgpallimatši Tallinnas.³⁹

Seega oli jäik poliitiline olukord ja venestamine tekitanud eestlastes päris tugevat vastumeelsust. Vastupanuliikumine oli Eesti Televisiooni ja Eesti Raadio vahelise jalgpallimatši toimumise ajaks juba üsna suur ning vastupanu oli väljendatud mitmetes vormides. Loodi erinevaid ühinguid, kus tegeldi rahvuslike asjadega, anti välja põrandaaluseid väljaandeid, 24. veebruaril heisati mitmel korral erinevates kohtades sinimustvalge lipp, käidi Julius Kuperjanovi haual. Väga levinud avaliku vastupanu väljendamise vormiks oli avalike kirjade saatmine. Oluline on, et Läände jõudes need tõlgiti ja esitati raadioetris, mis võimaldas rahvaga luua sidet ja sisendada tunnet, et kunagi on võimalik ka vabanemine.⁴⁰ Toimusid ka esimesed noorte väljaastumised.

³⁶ Eesti ajalugu VI, lk. 312.

³⁷ Brown . *Op. cit.*, lk. 498-500.

³⁸ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk 76.

³⁹ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

⁴⁰ Enn Tarto. Vastupanu ja represseeritute olukord 1955-1985. – Tuna, nr. 3, 2006, lk. 110.

II peatükk

Tele- ja raadiotöötajate jalgpallimatš, 22. septembril 1980. aastal

22. septembril tähistati Tallinna linna „vabastamise“ aastapäeva Punaarmee poolt 1944. aastal. Tegemist oli iga-aastase võimude jaoks olulise paraadüritusega. Väljas olid riigilipud. Aastapäeva puhul oli Maarjamäe memoriaalis korraldatud miiting. Sinna oli kogunenud suur hulk õpilasi, osa neist oli tulnud vabatahtlikult, kuid osa oli ka sunniviisiliselt kohale aetud.⁴¹ Samal päeval Rakverest Tallinnasse sõitnud Eesti Televisiooni võttegrupil tekkis idee ka õhust jalgpallimatši filmida, seda peamiselt nende tele-ja raadiotöötajate jaoks, kes ei saanud töökohustuste tõttu matšil viibida. Üheks sündmuse operaatoriks oli Nikolai Ivanov, kes oli kohal viibinud ülekandejaama juhataja.⁴²

2.1 Jalgpallimatši eellugu

1980. aasta oli olümpiasuvi, toimusid Moskva olümpiamängud. Eesti Raadios oli välja kujunenud kindel seltskond inimesi, kes olümpiamängudest ülekandeid tegid. Sellel grupil tekkis idee lõpetada uhke suvi meeleoluka jalgpallimänguga Eesti Televisiooni töötajate vastu. Ka televisiooni poolelt olid mängijaiks need, kellel oli toimunud olümpiamängudega mingi seos.⁴³ Heategevusliku jalgpallimatši idee autoriteks olid Eesti Raadio uudistesaadete töötajad Tiit Karuks ja Olav Osolin. Plaaniti korraldada tasuta üritus, meelelahutuslik jalgpallimäng Eesti Televisiooni ja Eesti Raadio töötajate vahel

⁴¹ Pekka Erelt. Brežnev pensionile! Sieg heil! – Eesti Ekspress, 28.09.2000, lk. A38-39.

⁴² Jaanus Kulli. Süütu jalgpallilahing süütas noortes mässumeele. – SL Õhtuleht, 23.09.2005.

⁴³ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

koos ansambel Propelleri kontserdiga. Samuti pidi jalgpallimatš olema Karuksi sõnul olümpiahooaja lõpusündmus.⁴⁴

Eesti Televisiooni jaoks oli 1980. aasta juubeliaasta, kuna 19. juulil möödus televisiooni tegevuse algusest 25 aastat. Tollase Eesti NSV Teleraadiokomitee esimehe asetäitja Paul Jürjo sõnul oli plaanis seda sünnipäeva tagasihoidlikult 1980. aasta septembris tähistada, kusjuures jalgpallimatš oli sissejuhatav sündmus sünnipäevapidustustele.⁴⁵ Ajakirjanik Enn Anupõllu väitel jalgpallimäng Eesti Televisiooni ametlike sünnipäevaürituste nimekirjas siiski polnud.⁴⁶ Televisiooni meeskonna ridades oli ka kitarrist Jaanus Nõgisto, kes töötas siis režissööri assistendina. Tema meenutab, et televisioonitöötajad tegid trenni ning harjutasid jalgpalli Kadrioru staadionil lõbu ja meelelahutuse pärast, keegi ei võtnud jalgpalli ülearu tõsiselt. Kui aga matši kuupäev lähenes, asusid teletöötajad kohtumist märksa tõsisemalt võtma.⁴⁷ Mart Ummelase sõnutsi olid raadiotöötajad juba terve aasta vabal ajal jalgpalli harjutamas käinud ning peab sedagi üheks matši korraldamise põhjuseks.⁴⁸

Tollane Eesti Raadio juht Aado Slutsk jalgpallimatši organiseerimisega kursis ei olnud. Slutsk oli väga pikalt puhkuseta töötanud, seljataga oli ka pressiülemaks olemine olümpiamängude jooksul. Seetõttu viibis Slutsk matši organiseerimise ajal puhkusel ning pärast tema tööpostile naasmist ürituse toimumise eel uuris Teleraadiokomitee esimees Raimund Penu, mis jalgpallimatšiga tegemist on ning mida Slutsk sellest teab. Viimane polnud eelseisva matšiga kursis ning Slutskil polnud aega ka järgnevalt sündmusega tegeleda, kuna Eestisse olid visiidile saabumas Soome raadio kolleegid, sealhulgas Soome Raadio direktor Jaani Mäkinen.⁴⁹

⁴⁴ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 18.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ Maailmapilt. Meenutab Enn Anupõld. Eetris 11.06.2005.

⁴⁷ Ada Kallam. Jaanus Nõgisto: tõsiselt mängisin ma viimati Tšiilis. – Linnaleht. Tallinn, nr 152, 21.09.2005, lk. 2.

⁴⁸ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁴⁹ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

Ürituse sissepääs pidi olema ilma piletite ja tasuta, ka Propelleriga oli sõlmitud kokkulepe, et bänd jääb esinemistuluta. Korraldajate sõnul oli kuupäeva valik juhuslik, ning see johtus staadioni saadaval olemisest. Ürituse planeerimisel oli kujunenud üheks probleemiks nimelt see, et staadion oli pidevalt hõivatud. Seetõttu satuti raskustesse jalgpallimatši toimumise kuupäeva määramisega. Et 22. september oli esimene vaba daatum staadioni kaustamiseks, kasutati see ära.⁵⁰ Mingit seost jalgpallimängul Tallinna vabastamine aastapäevaga matši korraldajate sõnul polnud. Hiljem sai kuupäevade kokkulangemisest tõsisene süüdistus nii Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni kui ka ürituse korraldajate suhtes. Paul Jürjo leidis, et süüdistus oli õiglane ning Tallinna vabastamise aastapäev ja meeleolukas jalgpallikohtumine ei oleks tohtinud samale kuupäevale langeda.⁵¹

Tuntumad tollased raadiotöötajad, kes matšist osa võtsid, olid: Feliks Undusk, Erki Berends, Olav Osolin, Jüri Raudsepp, Tõnis Avikson, Madis Ligi, Tiit Karuks, Eerik Lillo ja Tõnu Kõrda.⁵² Lisaks nimetatuile olid meeskonnas veel Ants Anupõld, Jüri Raudsepp, Peep Ridala, Boris Lamberg, Gidon Bajenson, Toivo Liptsok, Eerik Lillo, Tõnis Avikson, Magnus Ligi, Tõnu Kõrda ja Peeter Poolgas.⁵³ Vastaspooles, Eesti Televisiooni meeskonda kuulusid Göran Raus, Are Eller, Toivo Kõster, Jaak Haamer, Oleg Pantsošnik, Tarvo Villomann, Tiit Rääk, Toomas Uba, Raivo Suviste, Mati Härmatis, Kalev Vapper, Tõnu Heintalu, Jaan Rõõmus, Ain Allas, Heiki Roots, Hillar Karm, Jaanus Nõgisto ja Ivar Murel.⁵⁴ (Vt Lisa 1).

Ansambel Propeller oli esinema kutsutud suure menukuse tõttu noorte seas. Kuna kardeti, et tele- ja raadiotöötajad jalgpalli mängimas ei meelita piisavalt pealtvaatajaid, siis loodeti populaarse punkbändi peale, kes staadioni rahvast täis tooma pidi. Karuks oli planeerinud bändi esinema poolajal ja ka pärast mängu. Osolin ja Karuks tegid üritusele

⁵⁰ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁵¹ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

⁵² Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁵³ Erika Klaats. Jalgpall nagu 25 aastat tagasi. – Maaleht. TeRa, 19.09.2005, lk. 4.

⁵⁴ Rahvustelevision ja -raadio kohtuvad taas jalgpallimurul. – Postimees, 23.09.2005, lk. 35.

ka suurt raadioreklaami, seejuures rõhutades reklaamides rohkem Propelleri kontserti kui jalgpalli.⁵⁵ Üritust reklaamiti väikese lõiguga ka noortelehes.⁵⁶ Üks ürituse reklaamijatest raadios oli ka Mart Ummelas, kes kutsuti ka matši kommentaatoriks. Kuna Ummelas tundis, et ei saa üksinda kommenteerimistööga hakkama, kutsus ta endale appi Urmas Kibuspuu, kellega ta ka varem koos saateid teinud oli.

2.2 Punkansambel Propeller

Eesti ühiskonna suhtumine punki oli negatiivne, punkbändidel oli raske endale nii kontserte kui ka kuulajaskonda leida. Propeller oli aga bänd, mis suutis sellest barjäärast läbi murda ning kogus noorte seas suurt tuntust. Ansambli menukuse üheks võtmesõnaks oli solisti Peeter Volkonski lavaline olek ja käitumine, mis erines suuresti teistest tolle aja artistidest. Harri Rinne on Volkonski isikupärast lavalist käitumist kirjeldatud näitega sellest, kuidas viimane luges laval Nõukogude Liidu luuletusi ja naeruvääristas nende sisutühjust.⁵⁷ Propeller esines väga paljudes kohtades üle Eesti, sealjuures ka pisikestes maakohtades, kus võimudel polnud kohapealsest olukorrast eriti head ülevaadet.

Ansambel alustas tegevust 1978. aastal.⁵⁸ Kitarristi Ain Vartsi sõnul oli 1970. aastate lõpusirgel punk Soomes laineid löömas, mis jõudis üsna kiiresti ka Eestisse. Punkbändi loomise idee olla tekkinud Urmas Alendri kodus, kus viibisid parasjagu kohal Urmas Alender, Priit Kuulberg ja Ain Vartsi vend Ivo Varts. Bändi loomise tegi kergemaks asjaolu, et Alender, Kuulberg ja Ivo Varts olid juba head tuttavad ja musitseerisid sel ajal koos tuntud kollektiivis Ruja. Bändi nime, Propelleri, loojaks oli ansambli üks laulja ning ühtlasi helitehnik, Peeter Määrits, kes on väitnud, et selline nimeidee sündis spontaanselt ning ei oma sügavamõttelist tähendust.⁵⁹ Ansambli solist Peeter Volkonski arvates oli Propeller ehtne punkbänd ning ta on lükanud ümber väited,

⁵⁵ Kulli. *Op. cit.*

⁵⁶ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁵⁷ Rinne. *Op. cit.*, lk. 38.

⁵⁸ Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 18.

⁵⁹ Samas, lk. 18.

nagu Propelleri liikmete hea pillimänguoskus oleks ansamblist „pseudopunkbändi“ teinud. Propelleri loomine ei tekitanud head suhtumist ka paljudes teistes Eesti muusikutes, kes punki pilkavalt suhtusid. Näiteks on tolle aja mainekas Ruja kitarrist Jaanus Nõgisto lausunud, et pidas ansamblit „lolliks naljaks“ ning pidas osade Ruja liikmete osalust sellises ettevõtmises reetmiseks.⁶⁰

Ansambli koosseisu kuulusid:

- Urmas Alender – vokaal
- Peeter Volkonski – vokaal
- Peeter Määrits – vokaal
- Ain Varts – kitarr
- Riho Sibul – kitarr
- Peeter Malkov – flööt, vokaal
- Priit Kuulberg – basskitarr
- Ivo Varts – trummid
- Albert Trapeež – vahepoeesia

Propelleri esimene kontsert leidis aset Tallinnas Kalevi spordihallis märtsis 1980, mil toimus festival Märtsi Tähed. Bänd saavutas kiiresti suure tuntuse ja andis väga palju kontserte üle Eesti. Volkonski sõnutsi tuli kontserti anda peaagu igal nädalavahetusel. Ka Propeller ei pääsenud tollele ajastule iseloomulikest ettemängimistest, ühel korral tuli ansamblil esineda ka Eesti NSV Heliloojate Liidu funktsionäridele.⁶¹

Propeller jäi silma ka raadiohäääl Tiit Karuksile, kes sel perioodil oli tegemas telesaadet „Heli jälg“. ⁶² Karuks plaanis saatesarja lõpetuseks kutsuda Propelleri esinema

⁶⁰ Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 32.

⁶¹ Samas, lk. 34.

⁶² Ville Arike. Tiit Karuks – Uudmäega "ebaküpse" intervjuu teinud mees. – SL Õhtuleht, 17.12.2007.

ning tellis selleks puhuks ansamblilt ka spetsiaalse loo. Propeller kirjutas laulu „Helinälg“, saade lisas ansamblile kuulsust juurde. „Helinälja“ meloodia pärineb Volkonski sõnul ühest Rootsi rahvaviisist, millele mõeldi uued sõnad.⁶³ (Vt Lisa 2). On irooniline, et loo sõnades on lause „Karuks istub vangitornis“, sest just Propelleri esinemise tõttu Dünamo staadionil 22. septembril sai Tiit Karuks eetrikeelu. Karuksi enda sõnul pole loo sõnadel siiski mingit seost 1980. aasta sügise sündmustega, sest need on juba kevadel kirjutatud.⁶⁴ Olles teinud eelnevalt Propelleriga koostööd ning nähes bändi suurt menukust, kutsus Tiit Karuks Propelleri esinema Dünamo staadionile, ETV ja Eesti Raadio vahelisele jalgpallimatšile. See kontsert jäi ansamblile pikaks ajaks viimaseks. Propelleri näol on Eesti ajaloos tegemist olulise punkbändiga, mis suutis murda läbi võimude poolt seatud piirangutest ning mille roll on olnud olla sütikuks ühiskonnale vastupanu näitamiseks Nõukogude võimu ja venestuspoliitika vastu.

2.3 Jalgpallimängu kulg ja Propelleri kontsert

2.3.1 Mängueelne olukord Dünamo staadionil

Rahvast tuli Dünamo staadionile oodatust märksa rohkem, staadionile tuli kohale 6000-8000 pealtvaatajat, peamiselt noorukid ja keskkooliõpilased, kuid ka täiskasvanud.⁶⁵ Mõnede allikate hinnangul on väidetud staadionil olnud rahva hulgaks ka kuni 10 000 pealtvaatajat. Lisaks Propelleri menukusele pidas Mart Ummelas suure rahvahulga kohaletulemise põhjuseks ka võimalust reaalselt kohtuda nende inimestega, kes raadio ja televisiooni kaudu olümpiamänge rahvale üle kandnud olid.⁶⁶

Üheks oluliseks momendiks sündmuse käigus oli see, et staadioni omanikud otsutasid suurt rahvahulka nähes viimasel hetkel teha ürituse tasuliseks ning piletimüügiga suure tulu teenida. Väravad suleti ning staadionile tulijaile hakati müüma

⁶³ Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 34.

⁶⁴ Arike. *Op cit.*

⁶⁵ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 18.

⁶⁶ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

pileteid, mis aga suure nõudluse tõttu üsna kiirelt otsa said. Staadionivärvad avati ning rahvast hakati taas priipääsmega sisse laskma.⁶⁷ Selline arusaamatu käitumine kasu lõikamise eesmärgil staadioni omanike poolt tekitas rahvas arusaamatust ja pahameelt. Juba väravate taga esines rüselust ja tõuklemist.⁶⁸ Staadioniomanikud tegi aga ärevaks pealtvaatajate juurviljate loopimine muruplatsile enne mängu algust, mis omakorda olid rahvasse heidetud nalja pärast Karuksi poolt.⁶⁹

Jüri Paalma arvates oli enamasti noortest koosneva publiku rahutu oleku põhjuseks ka eelnenud 1980. aasta suvi. Olid toimunud laulupidu ja ka olümpiamängude purjeregatt Tallinnas, kuid pärast neid sündmusi oli olnud ürituste maastikul suur vaikus. Seoses regati toimumisega oli rahulikuma liikluse ja tänavapildi huvides üritatud ka võimalikult palju noori suvel linnast välja saada, kas maale või malevatesse. Kui kõik 1. septembriks linna tagasi tulid, oli 22. septembri jalgpallimatš Kadrioru staadionil alles esimene võimalus noortel üle pika aja kokku saada ja koos midagi ette võtta. Propelleri esinemine staadionil lisas üritusele atraktiivsust veelgi juurde.⁷⁰ Enn Anupõld on 1980. aasta suve nimetanud ka „olümpiakarantiiniks“, mil kõik avalikud üritused suisa keelatud olid.⁷¹

2.3.2 Matši esimene poolaeg ja Propelleri kontsert vaheajal

Propeller esitas ühe laulu juba enne jalgpallimatši algust avaloona. (Vt Lisa 3). Selleks oli spetsiaalselt selle ürituse jaoks loodud pala, mis kandis pealkirja „Noorte jalgpallurite marss“. ⁷² Juba siis oli publik üsna rahutu ja kärarikas, mis oli tookord välisürituse puhul väga harjumatu võimudele ja staadioni töötajaile.⁷³ Jüri Paalma on

⁶⁷ Kulli. *Op. cit.*

⁶⁸ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁶⁹ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 18.

⁷⁰ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

⁷¹ Maailmapilt. Meenutab Enn Anupõld. Eetris 11.06.2005.

⁷² Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 37.

⁷³ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

väitnud, et paljudel noortel kohalviibijatel polnud omakorda staadionil olemise harjumust, osa noori liikus jooksuradadel.⁷⁴

Jaanus Nõgisto kirjelduse kohaselt ei olnud ETV meeskonnal mitte mingisugust eelnevalt ettevalmistatud taktikat, positsioonid väljakul kujunesid alles kohapeal, ühtlasi ei peetud neist kinni ja vahetusid nii ründajad kui kaitsjad pidevalt. Televisiooni meeskonna kapten Igor Kurve olevat proovinud mängu jooksul välja mõelda strateegiat, kuid need katsed ebaõnnestusid. Seetõttu toimus Nõgisto sõnutsi enamik matšist ETV meeskonna värava all.⁷⁵

Eesti Raadio meeskonnas paremkaitsja positsioonil mänginud Erki Berends hindas oma tööd heaks, kuna ETV meeskonnal õnnestus lüüa vaid üks värav. Olav Osolini hinnangul oli parimaks mängijaks kahe meeskonna peale raadiotöötaja Tõnis Avikson, kes jalgpalli ka päriselt mängida oskas. Ivar Murel, kes Are Elleriiga Eesti Televisioonile väravaid lüüa püüdsid, on mängu meenutanud kui meeleolukat ja toredat sündmust, küll aga polnud ta rahul mängu tulemusega.⁷⁶

Esimese poolaja järel algas Propelleri kontsert. Kohe esimese loo ajal jooksis 40-50 noort staadionile kaasa elama.⁷⁷ Bändi solisti Peeter Volkonski sõnul oli seesugune käitumine noorte poolt täiesti normaalne ja nende kontserdil tavaline. Ka kontserdil viibinud muusiku Allan Vainola arvates oli noorte käitumine korralik ja punkkontserdile kohane, olukord ei väljunud korraiski kontrolli alt. Volkonski usub, et tele- ja raadiokomitee juhid ehmusid nähtust ära, kuna polnud varem seesuguste kontsertidega kokku puutunud. Kontserdi lõppedes palus Volkonski noortel rahulikult tagasi oma kohtadele minna ning lubas, et Propeller naaseb lavale pärast matši. Nii ka staadionile

⁷⁴ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

⁷⁵ Kallam. *Op. cit.*, lk. 2.

⁷⁶ Klaats. *Op. cit.*, lk. 4-5.

⁷⁷ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

jooksnud pealtvaatajad tegid. Vaheajal olnud kontserdi jooksul jõudis bänd esitada täpselt poole oma repertuaarist.⁷⁸

Jalgpallimängu poolaja jooksul toimunud kontserdi ajal said kommentaatorid Kibuspuu ja Ummelas teate, milles kästi neil poliitilised naljad lõpetada. Selle peale Urmas Kibuspuu solvus ja loobus kommenteerimisest ning lahkus staadionilt Nii jäi ainsaks kommentaatoriks Mart Ummelas. Tema sõnul oli tõsisem nali, mida poliitiliseks pidada võis, seotud Raul Rebasega. Kuna viimane oli osav kõrgushüppaja, oli Ummelas ütelnud, et kuna Rebane on nii kõrgele hüpanud, ei või teda välismaale lasta – nali seostus mitmete inimeste välismaale „ära hüppamisega“.⁷⁹ Jaanus Nõgisto meenutuste järgi oli jalgpalliväljakul tihtipeale keskendumisega raskusi, kuna kommentaatorite naljad olid väga sarkastilised ja grotesksed. Ühel korral olevat Nõgisto ühe väga naljaka kommentaari tõttu matši jooksul palli kaotanud.⁸⁰

2.3.3 Propelleri esinemise keelamine ja teine poolaeg

Noorte tallamine staadionimurul ärritas suuresti Dünamo staadioni personali, eriti Dünamo spordiseltsi aseesimeest Ivar Hallopit.⁸¹ Rahva rohkusest ja ärevast õhkkonnast olid suuresti häiritud ka tele- ja raadioülemused. Enne teise poolaja algust läks Teleraadiokomitee esimees Raimund Penu ürituse korraldaja Tiit Karuksi juurde ja andis teada, et Propelleri esinemine pärast matši on keelatud. Penule oli andnud käsu esinemist keelata KGB.⁸² Ühtlasi sai Karuks käsu esitada järgmise päeva hommikuks lahkumisavaldus.⁸³ Raadiotöötaja ja matšist osavõtja Tõnis Avikson proovis küll Hallopit ja Penu veenda, et bändi keelamine võib kaasa tuua ootamatud tagajärjed ja pole mõistlik

⁷⁸ Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 40-41.

⁷⁹ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁸⁰ Kallam. *Op. cit.*, lk. 2.

⁸¹ Kulli. *Op. cit.*

⁸² Made. *Op. cit.*, lk. 145.

⁸³ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 18.

mõte, kuid tema soovitusi ei võetud kuulda.⁸⁴ Teade juhtkonnalt kontserdi keelamisest jõudis samuti Propelleri liikmeteni. Ka Volkonski leidis, et esinemise ärakeelamine on läbimõtlemtu samm ning palus juhtkonnale edasi öelda, et Propeller allub korraldusele, kuid keeldub võtmast vastutust sündmuste eest, mis pärast matši toimuda võivad, kuna oli vaheajal lubanud rahvale meeoleukat kontserdi teist osa.⁸⁵ Tiit Karuks üritas veel mängu järel ülemustele seletada, et massiga ei ole võimalik suhelda nagu alluvaga kabinetis ning massipsühholoogia on erinev, seega kui on lubatud ansambli esinemist, tuleb seda ka rahu säilitamiseks tagada. Karuksit ei võetud aga kuulda.⁸⁶

Teisel poolajal proovis Mart Ummelas matši kommenteerida tõsisemalt ning mitte naljatada – nii, nagu talle oli käsk antud. Mängu võitis Eesti Raadio, seisuga 3:1.⁸⁷ Jaanus Nõgisto väitel lõi aga Eesti Televisioon kaks väravat, mille autoriteks olid Jaak Haamer ja Igor Kurve.⁸⁸ Propelleri esinemiskeelust kuulis kommentaator Mart Ummelas alles matši lõpus, mil talle teatati, et kõik juhtmed on kokku keritud ja võimendus kokku pakitud.

Matši järel seisis võitjad tribüüni ees ning kummardasid rahvale. Auhinnaks meeskondadele oli lillede asemel reporter Juhan Virkus toonud Saue köögiviljasovhoosist suure korvitaie erinevaid juurvilju: kapsad, kaalikad, porgandid, peedid.⁸⁹ Virkus andis auhinnad võitjatele üle, võitjad käitusid aga nii, nagu võitjasportlastele sellistel üritustel tavaliselt kombeks – hakati juurvilju loopima publikuse, nagu need oleks lilled ja pärjad. Staadionil algas meeletu juurviljade loopimine, kuna publik enamasti viskas neile heidetud juurviljad mänguväljaku suunas tagasi.

Kui Propeller pärast jalgpallimängu edasise esinemise asemel pillid kokku korjas, muutus staadionil viibinud rahvahulk rahutuks ja hakkas suurest pettumusest veelgi enam

⁸⁴ Kulli. *Op. cit.*

⁸⁵ Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 41.

⁸⁶ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁸⁷ Samas.

⁸⁸ Kallam. *Op. cit.*, lk. 2.

⁸⁹ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

juurvilju staadionile loopima. Loopimist on püütud hiljem seostada kui aktsiooni Nõukogude põllumajanduse vastu.⁹⁰ Ka Erki Berends on kinnitanud, et porgandite ja kaalikate loopimist peeti julgeolekuorganite poolt ettekavatsetud provokatsiooniks.⁹¹

2.3.4 Publiku rahutuse kasv ja miilitsate ilmumine

Mart Ummelasele anti korraldus publik maha rahustada, kuid kuna tema mikrofon oli juba välja lülitatud, polnud tal võimalik seda teha. Ummelas polnud nõus, et olukorra juhtimine talle vägisti peale suruti, mistõttu ta lahkus staadionilt.⁹² Seejärel kästi rahvast rahustama Tiit Karuks ning Olav Osolin, sest arvati, et kuna nemad on palju *rock*-muusika saateid teinud, siis rahvas kuulab neid. Ka nemad ei saanud rahvaga suhelda helivõimenduse puudumise tõttu.⁹³

Paarkümmend noort punkarit oli jooksnud ka jalgpalliväljakule Propelleri esinemist nõudma. Mart Ummelase arvates oleks lubatud Propelleri kontserdi teine osa rahva vaos hoidnud, pärast mida oleks mindud rahulikult koju. Tema sõnul poleks Propelleri karismaatilisel lauljal Peeter Volkonskil olnud raske staadionil toimuvat kontrollida ja vaos hoida. Ummelas on sel teemal Volkonskiga arutlenud ning ka viimane on tema arvamusega nõustunud.⁹⁴ Tollane mereväe siseasjade ülem Tõškin otsustas kutsuda kohale miilitsad, pidades seda vajalikuks ning põhjendades seda kui enda tööülesannet. Jüri Paalma proovis teda rahustada ning palus tal veel oodata, kuna vastasel juhul oleks miilitsate ilmunisega üritus ametlikult fikseeritud olnud, mis oleks tähendanud ulatuslikke karistusi avaliku korra ränga rikkumise eest.⁹⁵

Peagi sõitis staadionile kuus kuni seitse miilitsautot, mis lähenesid väljakule kahelt küljelt, osa rahvast oleks äärepealt autodele ette jäänud. Raadiotöötajad, eriti

⁹⁰ Kulli. *Op. cit.*

⁹¹ Klaats. *Op. cit.*, lk. 4.

⁹² Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁹³ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 18.

⁹⁴ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁹⁵ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

reporter Heino Mikkin, olid häiritud miilitsaautode sõitmisest mänguplatsile, kuna see rikkus suuresti staadionimuru, kindlasti märgatavalt rohkem kui murul tallanud noored.⁹⁶ Miilitsate ilmumise põhjus on jäänud Tiit Karuksile arusaamatuks, kuna publik oli küll rahutu, kuid siis ei esinenud veel mingit huligaanitsemit. Samuti jäi Karuksile arusaamatuks, kuidas kuni saja inimese viibimist jalgpallimurul peeti lubamatuks, kuid sealjuures raskete miilitsaautode sõitmine murul oli normaalne.⁹⁷

Miilitsate saabumise järel asus rahvas staadionilt lahkuma. Seejärel tekkis aga uus probleem, mida Jüri Paalma on pidanud ürituse korraldajate läbimõtlema. Keegi polnud mõelnud suure rahvahulga transpordi peale, nimelt polnud trammipostile teatatud, et nii suur hulk inimesi trammipeatusesse saabumas on ning peatuses oli seismas vaid üks tramm. Suure tunglemise käigus transpordivahendisse läks katki trammi aken, mida nähti võimude silmis samuti lubamatu huligaansusena.⁹⁸

Enn Anupõld meenutas raadiosaates „Maailmapilt“, kuidas pärast matši Raimund Penu ja Jüri Paalma muretsedes telemajja saabusid. Penu palus Anupõllul sündmuspaigal asju klaarida ning läks ise Neljandasse haiglasse varjule. Tegmist oli haiglaga, mis oli mõeldud nomenklatuurinimekirjas olnuile. Anupõllu sõnul oli see probleemidesse sattumise puhul levinud käitumine, kuna haiglas olevat isikut läksid võimud arreteerima üsna harva.¹⁰⁰

Anupõld jõudis Kardioru staadionile siis, kui kogu publik ja miilitsad olid lahkunud. Kohates Jüri Paalmat ja Ivar Hallupit, kõnniti kõögivilju täis jooksurajal ning arutleti edasiste võimalike sündmuste üle. Pärast telemajja naasmist leidis Paalma, et on tarvis helistada Ristlaanele. Anupõld helistas Ristlaanele, kes parasjagu samuti antud

⁹⁶ Kulli. *Op.cit.*

⁹⁷ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

⁹⁸ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

⁹⁹ Samas.

¹⁰⁰ Maailmapilt. Meenutab Enn Anupõld. Eetris 11.06.2005.

momendil haiglas viibis, ning kandis sündmustest ette. Anupõllu väitel ei olnud Ristlaan vihane, vaid õnnitles irooniliselt ja napisõnaliselt Eesti Televisiooni juubeli puhul.¹⁰¹

¹⁰¹ Samas.

III peatükk

Jalgpallimatšile järgnenud sündmused

3.1 Meeleavaldus 22. septembril 1980

Jalgpallimatšil kujunenud ärev meeleolu pani aluse mitmetele rahutusaktsioonidele, mis algasid kohe pärast staadionilt lahkumist. Kuni 500 noorest koosnev kolonn võttis sihi kesklinna suunas. Ehkki meeleavaldus polnud ette planeeritud, vaid stiihiline, kujunesid siiski teatud liidrid. Propelleri kontserdile oli tulnud anarhistidest noori, kellest tõusis esirinda Andres Allan, võttes üles punk-marsisammu. Allani head tuttavad on arvanud, et anarhiste inspireeris tegutsema ihalus märterluse järele, aga ka „paha-olemise“ veetus.¹⁰²

Linnas liikuv kolonn saatis korda erinevaid pahategusid. Hüüti Propelleri hüüdlauseid, aga ka nõukogudevastaseid loosungeid, nimetatud on järgnevaid: „Maha Gretškina!“, „Brežnev pensionile!“, „Sieg heil!“, nõuti ka rohkem lihasaadusi.¹⁰³ Peale selle tõmmati maha punalippe, mis olid heisatud nn Tallinna vabastamise aastpäeva puhul, purustati ühe sõjaväeauto aken ning üritati ümber lükata trammi.¹⁰⁴

Kesklinnas oli miilits juba valmis noori vastu võtma. Narva maantee kõrvaltänavaid blokeerisid miilitsautod. Noorte tegevust jäädvustati pildistamise ja filmimise teel. Toompeale jõudis umbes 70 inimesest koosnev kolonn, kes loopis valitsushoonete pihta kive. Kesklinna naastes piiras miilits demonstrandid kinni, noorterühmad hajutati. Palju noori arreteeriti. Rahutuste mahasurumiseks rakendas miilits

¹⁰² Lauri Sommer. Järelsõnad. – Allan, Andres. Öötrükid. Tallinn: Menu Kirjastus, 2009, lk. 164-165.

¹⁰³ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 108-109.

¹⁰⁴ Made. *Op. cit.*, lk. 142.

ohtralt vägivalda, paljusid noori peksti. See jõhkrus koos levivate meeleoludega pani aluse järgnevatele aktsioonidele.¹⁰⁵

3.2 Noorterahutused 1. oktoobril 1980

22. septembri stiihilised rahutused olid sütikuks suuremahulistele 1. oktoobri sündmustele. Pettunud noorte arreteerimine ja vägivaldne suhtumine andis kasvanud vastumeelsusele lisajõu. Noorte seas kujunes solidaarsusprotest ning pärast eelpool kirjeldatud sündmusi hakkasid Tallinna koolides levima üleskutsed koguneda 1. oktoobril meelt avaldama. Väljaastumine pidi olema nii võimude poolt kasutatud vägivalda kui ka venestuspoliitika vastu.¹⁰⁶ 1. oktoobri meeleavalduseks oli ka miilits eelnevalt valmistunud. Miilitsa ettekande järgi andis Eesti NSV siseministeerium käsu ühiskonnastaste ilmingute ennetamiseks tugevadada miilitsapatrulle ja luua filtratsioonigruppe, koos varjatud valvepostide paigaldamisega tänavatele.¹⁰⁷

Meeleavaldus sai teoks kokkulepitud ajal, kella 17 ja 19 vahemikus kogunesid noored Raekoja platsile, Moskva kohviku ümbrusesse, Harjumäele, Võidu väljakule ja A. H. Tammsaare monumendi juurde. Üheks valitud sihtmärgiks oli ka Toompea, kuid miilitsaautode blokeeringu tõttu Lühikese jala juures ei olnud noortel sinna võimalik ligi pääseda.¹⁰⁸ Meeleavaldajate hulgaks on hinnatud kuni 2000 õpilast erinevatest Tallinna tehnikumidest, kesk- ja kutsekoolidest.¹⁰⁹

Sirje Kiin, kes oli rahutuste õhtul Viru hotelli kohvikus, meenutab, kuidas noored Tammsaare mälestussamba kõrvale jooksid, olles sealjuures korralikud, mitte kisendavad ega huligaanitsevad.¹¹⁰ Noored olid omavahel eelnevalt kokku leppinud, et kokkupõrkel miitlisaga õigustatakse kogunemist Kuuba kosmonaudi tervitusega. Paljudel

¹⁰⁵ Niitsoo. *Op. cit.*, lk 109.

¹⁰⁶ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 77.

¹⁰⁷ Erelt *Op. cit.*, lk. A39.

¹⁰⁸ Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 77.

¹⁰⁹ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 109.

¹¹⁰ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 20.

meeleavaldajail olid käes rahvusvärvides vimplid, rinnas olid sinimustvalged linnid.¹¹¹ Taaskord skandeeriti haridusminister Elsa Gretškna vastu. Lisaks sellele kõlasid loosungid „Venelased välja“, „Vene keel koolidest välja ja eestikeelne haridusminister“ ja „Elagu Eesti Vabariik“.¹¹²

Võimude käitumine oli äraootav. Esmalt miilitsad kogunesid ning asusid meeleavaldust ja selle ümbrust hoolikalt jäädvustama. Miilitsal olid A. H. Tammsaare monumendi juures abis ka merekooli kursandid.¹¹³ KGB fotograafid pildistasid agaralt meeleavaldajaid, et oleks pärast nende abil kergem süüdistusi esitada. Kaamera ette jäid ka inimesed, kes bussi- ja trammipeatustes sündmust uudishimulikult jälgisid.¹¹⁴ Sirje Kiini sõnul ilmus ka Viru hotelli kohvikusse KGB agent, kes kohvikus olnud küllastajate reaktsioone ja vestlusi pingsalt jälgis.¹¹⁵

Peagi miilits ründas ja areteeris aktiivseimad meeleavaldajad. Taas kasutati noorte laialiajamiseks julma vägivalda. Kiini meenutuste kohaselt levisid kuulujutud, et miilitsad olla jalaga peksnud ka tüdrukuid ja kuuldavasti ka ühel noormehel neerud lahti peksnud.¹¹⁶ Umbes tunni ajaga õnnestus võimudel rahutus maha suruda, terves Tallinnas oli ärev ja pingeline õhkkond. Rahutuste süüdlasena süüdistati ka Eesti Raadiot ja Eesti Televisiooni, kuna võimude arvates mässasid osad noored endiselt jalgpallimatši pärast ning nõudsid Propellerit.¹¹⁷

Üheks suuremaks süüdlaseks peetakse 1. oktoobri rahutustes miilitsa ettekane järgi Jaanus Salmi, kes 1980. aastal oli Tallinna 8. keskkooli 9. klassi õpilane. Salmilt konfiskeeriti 14 omatehtud Eesti lipu kujutisega rinnamärki, pussnuga, skapell, omavalmistatud tikutoosist pomm, saekett ja kahvel. Salm võeti võimude poolt kinni

¹¹¹ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 109.

¹¹² Laar, Ott, Endre. *Op. cit.*, lk. 77.

¹¹³ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 109.

¹¹⁴ Made. *Op.cit.*, lk. 142.

¹¹⁵ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 20.

¹¹⁶ Samas, lk. 21.

¹¹⁷ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

Tallinna kesklinnas, sealt viidi ta Paksu Margareeta lähedal oleva autobaasi õuele, kus ta läbi otsiti ja eelpool nimetatud esemed konfiskeeriti. Miilits tarvitas koolinooruki peal ka füüsilist vägivalda. Seejärel viidi Salm koos teiste kinnipeetutega vangikongi Oktoobrirajooni miilitsajaoskonda. Salmi kuulati korduvalt üle, temalt üritati teada saada kaaslaste nimesid ning lisainfot ürituse organiseerituse kohta. Ülekuulamine toimus koolist väljaviskamise ähvarduste saatel.¹¹⁸

1. oktoobri meeleavaldus oli varasematest, jalgpallimatšile järgnenud rahutusest ulatuslikum. See erines eelnevatest noorterahutustest ka selle poolest, et tegemist oli ette kavatsatud ning organiseeritud väljaastumisega. Karmi venestuspoliitika vastu mässamine ja rahutuse vägivaldne mahasurumine võimude poolt andis noortele indu juurde ning oli käivitajaks ka järgnevatele sündmustele.

3.3 Toetusmeeleavaldused ning hilisemad väljaastumised

1. oktoobril 1980 toimusid esimest korda pärast 40 aastat kestnud pausi streigid Tartu põllutöömashinade tehases „Võit“ ja Tallinna võidusõiduautode tehases „Estonia“. Esitati ainult majanduslikke nõudmisi ning need said ka rahuldatud. Sündmused kulgesid rahulikult ja distsiplineeritult. Kindlasti olid kõnealused streigid mõjutatud Poola sündmustest, kuid võib arvata, et ka õpilaste väljaastumised võisid toimunule kaasa aidata.¹¹⁹

Tallinnas jätkusid noorsoorahutused ka 3. oktoobril. Umbes 300 inimesest koosnev grupp noori kogunes Kadrioru staadionile. Ilma et midagi olulist oleks jõudnud toimuda, ajasid miilitsad ja tšekistid nad laiali.¹²⁰ 7. oktoobril toimus noorte väljaastumine ka Haapsalus. Selle käigus lõhuti pinke ja prügiurne, skandeeriti natslikke loosungeid ning kisti maha riigilippe, mis oli heisatud konstitutsiooni päeva puhul. Mitmed selles väljaastumises osalenud noored mõisteti Haapsalu rajooni Rahvakohtu

¹¹⁸ Erelt. *Op. cit.*, lk. A39.

¹¹⁹ Eesti ajalugu VI, lk. 313.

¹²⁰ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 109.

poolt süüdi ning neile määrati 1 kuni 2,5 aastat vabadusekaotust.¹²¹ 7. oktoobriks oli kavandatud ka Tallinnas järgmine meeleavaldus, kuid seda ei toimunud. Õpilasrahutused toimusid ka Pärnus ja Tartus, kuigi Tartus õnnestus miilitsal blokeerida Raekoja plats.¹²²

Sellega olid noorsoorahutused ning nende toetusmeeleavaldused lõppenud. Nii stiihiliselt alanud kui ka etteplaneeritud väljaastumised olid maha surutud ning selle jaoks oli käitunud vägagi jõhkralt, hoolimatult, ebainimlikult, vägivalda rakendades. Selline suhtumine vapustas ühiskonda märkimisväärselt.

3.4 Võimude surve asjaosalistele matsijärgsetel päevadel

Kui rahutused olid maha surutud, asusid erinevad võimustruktuurid toimunu tagamaid uurima. Toimused vestlused ja koosolekud, et selgitada välja, kuidas seesugused sündmused toimuda said, kes on nendega seotud ning loomulikult eeskätt keda süüdistada. Aset leidsid ka ähvardamis- ja hirmutamisaktsioonid.

KGB agendid läksid esmajärgus Peeter Volkonski jutule, kellelt üritati saada täpset infot üritusel kobalviibinute kohta. Ilmnes, et KGB-l polnud kohapeal ühtki agenti ning nad olid hädas täieliku ülevaate saamisega sündmustest.¹²³ Volkonski oli üllatunud, et tema juurde oldi sellist informatsiooni uurima tulnud ning soovitas KGB agentidel vaadata telekaadreid üritusest. Tuli välja, et KGB polnud kursis kolme Eesti televisiooni kaamera filmimisega jalgpallimatšil. Küll aga oli neil selleks ajaks hoolsalt läbi töötatud raadiosalvesus ning sealt välja uuritud sobimatud laused, nagu näiteks eelpool mainitud Mart Ummelase kommentaar Raul Rebase kõrgushüppe kohta.¹²⁴ Volkonski enda

¹²¹ Samas, lk 109-110.

¹²² Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 21-23.

¹²³ Rinne. *Op. cit.*, lk. 36.

¹²⁴ Samas, lk. 37.

käitumise osas KGB etteheiteid ei teinud, pidades seda tema tüüpiliseks järjekordseks etteasteks. Tal tuli vaid lõpetada koostöö ansambliga Propeller.¹²⁵

Vahetult pärast jalgpallimatši taheti mängu kommenteerinud Mart Ummelas saata kaheks aastaks sõjaväkke. Talle tehti kiiresti rajoonikomissariaadis meditsiiniline ülevaatus, sealt saadeti ta kohe edasi riikliku komissariaati, kus ta leidis end teiste komissariaati kutsututega, kes teadsid oma kutsest ette juba kuid, Ummelas sai sellest teada aga vaid kaks tundi varem.¹²⁶ Komisjoni esimees, tollasne Eesti NSV sõjakomissar Romet Kiudma teatas, et Ummelas võetakse viivitamatult sõjaväkke vastu. Sündmuste käigust šokeeritud Ummelas rääkis toimunust oma ülemustele ning leidis, et ta ei saa sõjaväkke minna juba oma tõsise lühinägelikkuse tõttu, mida oli tunnistanud ka meditsiinikomisjon.¹²⁷ Sõjaväekohustusest Ummelas siiski pääses, ise on ta arvanud, et juhtunu võis olla selleks, et teda hirmutada.

Jalgpallimatši kommentaatori Mart Ummelase hinnangul olid aga matšijärgsed päevad üldiselt rahulikud. 28. septembril mängis ta noortesaates Tulipunkt Propelleri laulu „Eila veel“, olles saanud eelnevalt selleks loa Eesti Raadio laste- ja noortesaadete peatoimetajalt Peeter Sookruusilt, kes sai selle eest käskkirja.¹²⁸ Probleemid tekkisid aga siis, kui oktoobri algul leidsid aset noorterahutused. Parteiringkonnad pidasid üheks peamiseks rahutuste põhjuseks jalgpallimatši, mis olevat teadlikult ja hoolsalt korraldatud, et noori mässama sütitada. Ürituse korraldajad olevat võimude väitel saanud instruksioone välismaalt, et jalgpallimatšiga segada samal ajal Madriidis toimunud Euroopa julgeoleku koosoleku normaalset kulgemist. Mart Ummelase arvates usuti seda versiooni veel pikka aega, viidates asjaosliste edasisele keerulisele käekäigule.¹²⁹

¹²⁵ Samas, lk. 38.

¹²⁶ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

¹²⁷ Samas.

¹²⁸ Samas.

¹²⁹ Samas.

Jalgpallimatšiga seotud asjaosalised olid kutsutud juba 23. septembril Teleraadiokomitee juhtkonna juurde. Seejuures üritas juhtkond talle esitatud süüdistusi enda pealt kõrvale veeretada, väites, et juhtkond ei teadnud toimunust midagi. Oli ka juhuseid, kus inimesed valetasid, väites, et nad polevat staadionil olnud, kuigi nad tegelikult seda olid.¹³⁰ Tõsisemalt asuti asjaosalistega rääkima 9. oktoobril, mil toimus Teleraadiokomitee laiendatud kolleegiumi istung, kuhu oli kutsutud viis jalgpallimatši korraldusega seotud inimest, nende seas Tiit Karuks, Olav Osolin ja Mart Ummelas. Raadiotöötajad proovisid end istungil õigustada, mis aga pahandas ülekuulajaid. Ummelas proovis olukorda täpsemalt lahti seletada kirjeldades, kes üritusega täpselt seotud olid, kes täpselt kohal viibisid ning viitas ka raadio ja televisiooni komitee juhtkonnale, kes ürituse korraldusest teadlikud olid.¹³¹ Sellise käitumise eest sai Ummelas aga hiljem kriitkat oma kolleegidelt. Osolin üritas seletada, kui rahulik oli tegelik olukord Eesti NSV-s ning kui vähelevinud on punk ja pungiliikumine. Väidetavalt ei olnud aga ülekuulajad pungi mõistega kursis.¹³²

Koosolekujärgselt tegi Tiit Karuksi sõnul Keskkomitee esindajana kohal viibinud Jüri Paalma huvitava repliigi, milleks oli: „Õige paljudel meestel siin selles ruumis, tegin ma järelduse, ei ole pükse jalas.“¹³³ Selle kommentaari all oli mõeldud mõnede kohalviibijate katset üritada võimalikult palju süüd oma õlgadelt veeretada. Ka Karuksile tuli suure üllatusena see, kui arg mõni raadiotöötaja olla võis. Suure tõenäosusega mõtles Karuks selle all Mart Ummelast.

Aado Slutsk kirjeldas olukorda Eesti Raadios pärast rahutusi kui äärmiselt pingelist, ärevat ja närvilist õhkkonda ning võrrelnud tööd sunnitööga. Pidevalt nõuti uusi aruandeid, millised olid raadio kavatsused kohapealset olukorda karmistada ning kuidas

¹³⁰ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 19.

¹³¹ Samas.

¹³² Kulli. *Op. cit.*

¹³³ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

tugevdada suhteid komsomoliga.¹³⁴ Slutski sõnul pidi ta rahu säilitamiseks ja töö tegemiseks tarbima rahusteid. Lisapingeid kõikides nii raadio kui ka televisiooni töötajates tekitas võimude veelgi teravam kontroll selle üle, mis eetrisse või ekraanile läheb.

Linnakomitee büroo koosolekule kutsuti Aado Slutsk, Raimund Penu, Paul Jürjo, Jüri Paalma, Enn Anupõld, Oskar Lepp. Slutski sõnul mõjus see koosolek väga masendavalt, seal ei üritatudki seletada sündmuse põhjusi, ehkki need üsna selgesti juba siis arusaadavad olid. Enn Anupõllu sõnul olid Aado Slutski silmad pärast koosolekut pisaraist tulvil ja see oli ainuke kord, kui Anupõld Slutskit nii murtuna näinud oli.¹³⁵ Sündmuste analüüsi asemel toimus kohalekutsutute sõimamine ja pidev süüdistamine, väidetavalt viidi üks kohalviibijaist koosolekult haiglasse südamerabanduse tõttu. Ka Slutsk uskus, et tegemist oli hea võimalusega osadele inimestele näidata, kuidas nad kohaliku natsionalismi ja vastupanuga võitlesid¹³⁶

Kui jõudis kätte Eesti Televisiooni 25. juubeli tähistamine, oli see Jüri Paalma kirjelduste kohaselt üsna trööstitu pidu. Inimesed olid üsna nukrad ning kätte jäid jagamata mitmed autasud ja ordenid, sealhulgas kõrge orden Aado Slutskile tehtud töö eest olümpiamängude raames.¹³⁷ Jalgpallimatši ja noorterahutusi ning nendele järgnenud EKP Keskkomitee 16. detsembri otsust „Puudustest Eesti NSV Riikliku Televisiooni ja Raadiokomitee töös NLKP otsuse „Ideoloogilise ja poliitkasvatusliku töö edasisest parandamisest“ täitmisel“ on nimetatud nõukoguliku televisiooni lõppfaasi algsündmusteks.¹³⁸

¹³⁴ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

¹³⁵ Maailmapilt. Meenutab Enn Anupõld. Eetris 11.06.2005.

¹³⁶ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

¹³⁷ Samas.

¹³⁸ Hagi Šein. Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis 1955-2005. Tallinn: Tea, 2005, lk. 82.

IV peatükk

Jalgpallimatši tagajärjed ja analüüs

4.1 Jalgpallimatšiga seotud isikute edasine käekäik

Pärast jalgpallimatši toimunud vestlusi ja koosolekuid ei piiratud loomulikult ainult süüdlaste väljaselgitamisega, neid tuli ka karistada. Teleraadiokomitee laiendatud kolleegiumi istungi tulemusena said nii Tiit Karuks kui ka Mart Ummelas karistuseks tähtajatu eetrikeelu.¹³⁹ Karuksi ja Ummelase eetrikeeldude tõttu pidas kõige õigemaks raadiotööst loobuda ka Olav Osolin, kes palus end eetrist kõrvaldada ning asus tööle uudiste tõlkijana.¹⁴⁰

Osolin leiab, et Ummelas oli oma kommentaaride pärast matšil liiga palju muretsenud ja seetõttu proovinud ka helilinte hävitada ning neist enda kommentaare välja lõigata. Osade repliikide kadumisest said võimud ülekuulamisele aru, mistõttu Ummelasele ka karmim karistus määrati, kui tegelikult võinuks.¹⁴¹ Ummelas töötas eetrikeelu all raadios edasi 1. maini 1981. aastal. Tema töökohaks oli ajakirjanduse ülevaate toimetamine. Ka see töökoht võeti temalt ära, natuke aega sai ta tõlkeid teha saate „Piirist piirini“ jaoks, kust ta samuti eemaldati. 1982. aasta märtsis kaotas Ummelas loa ka raadiomajja siseneda.¹⁴² Mart Ummelas naasis raadiosse 1987. aastal.

Kuna Tiit Karuks oli võimude väitel üles näidanud suurt poliitilist ebaküpsust, pandi ta nii-öelda kasvatuslikel eesmärkidel tööle propagandatoimetusse, kus ta sai teha saateid, kuid tema hääle raadiosaates kõlada ei tohtinud. Propagandasaadetesse tööle saadetud Tiit Karuks oli toimetaja 1982. aasta septembrini. Kuna Karuks mõistis, et eetrikeeldu talt ära ei võeta ning vaevalt teda ka propagandatoimetusest mujale viiakse,

¹³⁹ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

¹⁴⁰ Kulli. *Op. cit.*

¹⁴¹ Klaats. *Op. cit.*, lk. 5.

¹⁴² Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

otsustas ta toimetusest lahkuda ning asus tööle spordilehte, kuhu ta jäi tööle pikaks ajaks. Eesti Raadio eetris kõlas Tiit Karuksi hääl taaskord 1986. aastal.¹⁴³

Suure tööpinge all ning oskamatuses leida nõutele vastavat uut informatsiooni, otsustas Jüri Paalma ise loobuda oma töökohast propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja asetäitjana ning läks seejärel samuti tööle Spordilehte toimetajaks. On arvatud, et kui Paalma poleks ise lahkunud, oleks ta peagi ka ametikohalt kõrvaldatud.¹⁴⁴

Oma osa sai ka jalgpallimatšil esinenud ja keelatud ansambel Propeller. KGB olevat pärast filmilintide ülevaatamist leidnud, et Volkonskile ei ole toimunu eest midagi ette heita, ta tegi „vaid oma lolli nägu ja ei midagi muud“.¹⁴⁵ Propeller ei saanudki esinemiskeeldu, nagu ka Peeter Volkonski mitte. Küll aga ei tohtinud enam Propeller ja Volkonski koos esineda. Volkonski eemaldamise järel moodustasid Propelleri liikmed uue ansambli Kaseke, mis viljeles *jazz-rocki*. Kollektiiviga liitus ka klahvpillimängija Margus Kappel.¹⁴⁶ Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järel on Propeller aeg-ajalt kokku tulnud, peamiselt erinevatel juubeliüritustel.

4.2 Tagajärjed ühiskonna jaoks

Jalgpallimatš, sellele järgnenud rahutused ning nende vägivaldne mahasurumine töid ühiskonna jaoks kaasa mitmesuguseid tagajärgi. Nii, nagu üritati leida süüdlasi ürituse korraldajate seast, otsiti neid ka rahutu noorsoo hulgast. Jüri Paalma, kes oli 1980. aastal EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja asetäitja, väitis, et seesuguseid massirahutusi käsitleti parteiladvikus kui väga karmi avaliku korra rikkumisi ning otsiti otsesid süüdlasi, kuna selliseid suuremahulisi väljaastumisi tuli terves Nõukogude Liidus harva ette.¹⁴⁷

¹⁴³ Samas.

¹⁴⁴ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

¹⁴⁵ Blackplait, Bloomfield. *Op. cit.*, lk. 43.

¹⁴⁶ Rinne. *Op. cit.*, lk. 37-38.

¹⁴⁷ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

Paljude noorterahutustes osalenud laste vanematel tekkis meeleavalduste järel töökohtadel hulgaliselt probleeme. Paul Jürjo meenutuste järgi oli seetõttu pahandusi ka näiteks paljudel tele- ja raadiotöötajatel. Peaaegu iga päev sai televisioon või raadio telefonikõne informatsiooniga, et on ilmnenud uus töötaja, kelle laps rahutustes osales või oldi lihtsalt üht töötajat nähtut sobimatus või kahtlases seltskonnas. Jüri Paalma väitel kestis selline protsess televisioonis ja raadios nädalaid.¹⁴⁸

Võimude huviorbiidis ka paljud teised keskmisest kõrgemal ametil olevad inimesed, eelkõige ajakirjanikud ja õpetajad, koolidirektorid. Suurenes ka kontroll koolide üle, näiteks on teada Tallinna 10. keskkooli direktor, kes liikus klassist klassi ja Propelleri rinnamärke konfiskeeris.¹⁴⁹ Kohati kasutati ära ka neid lapsi, kes ei võtnud osa jalgpallimatšist ega sellele järgnenud rahutustest, kuid kelle vanemad töötasid raadios või televisioonis, et oleks kergem repressioonimehhanisme läbi suruda.¹⁵⁰

Ühiskonnas suurenesid pinged ja kontroll. Samuti tugevnes ideoloogiline surve. Noorte paremaks kontrollimiseks tuli 3. oktoobril käsk luua operatiivstaap võitluseks ühiskonnastaste ilmingutega Eestis.¹⁵¹ Noorterahutuste järel korraldati koolides inspekteerimised, kontrollimaks õpilaste meelsust. Leiti, et ideoloogilise kasvatuse tulemused on puudulikud ja Kinnitati plaan tõhustamaks ideelis-poliitilist kasvatustööd.¹⁵²

Kontroll ühiskonna üle muutus kohati suisa naeruväärseks. Eesti Raadio tollane laste- ja noortesaadete peatoimetaja Peeter Sookruus on meenutanud, et noorte seas menukas soovisaates, milles sai sõpru ja tuttavaid tervitada või õnnitleda, pidi selle osa

¹⁴⁸ Samas.

¹⁴⁹ Erelt. *Op. cit.*, lk. A39.

¹⁵⁰ Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989.

¹⁵¹ Erelt. *Op. cit.*, lk. A39.

¹⁵² Raudsepp. *Op. cit.*, lk. 49-50.

välja lõikama, kuna võimude arvates võisid õnnesoovid ja tervitused tegelikult olla noorte kodeeritud sõnumid meeleavalduste korraldamiseks.¹⁵³

Survemehhanismide tugevdamine ühiskonnas ning olude jäigastumine tõid kaasa mahajäämise mitmetes eluvaldkondades. Mart Ummelas on väitnud, et just Propelleri kontserdi ärakeelamine ja sellele järgnenud võimude karmimad meetmed Eesti muusikas on üheks *rock*-muusika mahajäämise põhjuseks Eestis. 1980. aastate tendentsid *rock*-muusikamaailmas jõudsid Eestisse taas alles aastate pärast.¹⁵⁴

Tiit Karuks on rõhutanud sündmuste negatiivset mõju raadiole. Karuks leiab, et 1980. aastal oli Eesti raadiol tugev professionaalne tase, mis vallandamise ja repressioonidega aastaid tagasi viidi. Keskkomitees olevat öeldud, et nad ei vaja „staarajakirjanikke“, neile on tarvis keskmiselt kindlat ühtset ajakirjandust.¹⁵⁵ Ka Peeter Sookruus on Eesti raadiot pidanud suurimaks kannatajaks 22. septembri jalgpallimatšile järgnenud sündmustes, kuna lisaks vallandamistele ja juhtkonna vahetusele muutus õhkkond raadios väga ärevaks ja närviliseks, raadiotöötajate seas valitses pidev hirm.¹⁵⁶

Küllap üks märkimisväärsmaid tagajärgi, mis vaatlusalustel sündmustel ühiskonna jaoks aset leidis, oli haritlaskonna tegudele sundimine. Sooviti „jätkata koolilaste 1. oktoobri üritusest äratatud elevust“.¹⁵⁷ 28. oktoobril 1980 läkitati ajalehtedele Pravda, Rahva Hääli ja Sovetskaja Estonija avalik kiri, millele oli alla kirjutanud 40 vaimuinimest. Seda kirja on hakatud nimetama 40 kirjaks. Kirjas avaldati muret vägivalla rakendamise kohta noorte mahasurumisel, väljendati rahulolematust mitmete sotsiaalmajanduslike probleemide suhtes, osutati venestuspoliitikast tulenevat ebakindlust eestlaste seas, mis alandab eestlaste rahvustunnet.¹⁵⁸

¹⁵³ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

¹⁵⁴ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

¹⁵⁵ Samas.

¹⁵⁶ Telesaade Rahvusstaadioni lugu. Eetris 29.08.2006. Vaadatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://arhiiv.err.ee/vaata/rahvusstaadioni-lugu> (29.04.12).

¹⁵⁷ Andres Tarand. Kiri ei põle ära. Päevaraamat 1980-... . Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010. Lk 9.

¹⁵⁸ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 3-7.

Ajakirjanduses 40 kirja ei avaldatud, kuid see levis laialt rahva hulgas, tektiades inimestes uut lootust. Paraku midagi olulist tegelikult ei jätkunud ning kirjale allakirjutanutele said osaks mitmesugused repressioonid.¹⁵⁹ Tiit Karuks on avaldanud arvamust, et võimud kasutasid jalgpallimatši, noorterahutusi ning 40 kirja ära, et ühiskonda suurema kontrolli alla saada. Nimetatud sündmused olid heaks ettekäändeks, et käivitada repressioone ning vallandamiste laine ja seeläbi suruda ühiskonnas peale karmimad meetmed.¹⁶⁰

Üks väga oluline aspekt vaatlusaluste sündmuste juures on põhjuse ja ajendi küsimus. Võimud nägid jalgpallimatšis noorsoorahutuste otsest põhjust, pidades üritust poliitiliseks sündmuseks. Küll aga on arvatud, et kui Propelleri kontserdi jätkumist ei oleks ära keelatud, poleks meelevaldusi järgnenud ning noored oleksid rahulikult koju suundunud.¹⁶¹ Seda seisukohta on kinnitanud ka televisiooni ridades mänginud Jaanus Nõgisto, kes ütles intervjuus Eesti Ekspressile, et üritusel puudus täielikult poliitiline tagamõte, kellelgi polnud plaanis korraldada poliitilist manifestatsiooni ning sellel polnud seost jalgpallimatšijärgsete noorterahutustega.¹⁶²

Kuid näiteks Olav Osolin on tagantjärei hinnanud, et tolle perioodi suurte eestvedajate Heinz Valgu ja Edgar Savisaare kõrval võib pidada ka jalgpallimatši korraldajaid sama tähtsateks, kuna üritus andis vastupanuliikumisele olulise impulsu.¹⁶³ Selle seisukohaga saab pooleldi nõustuda – vastupanuliikumine sai tõesti olulise impulsi, kuid kas jalgpallimatši korraldajad seda ka nii kavatsesid ja selle eest tunnustamist väärivad, on küsitav. Matši ühe pealtvaataja Kaarel Tarandi hinnangul võttis

¹⁵⁹ Niitsoo. *Op. cit.*, lk. 110-111.

¹⁶⁰ Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988.

¹⁶¹ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 19.

¹⁶² Kallam. *Op. cit.*, lk. 2.

¹⁶³ Telesaade Rahvusstaadioni lugu. Eetris 29.08.2006. Vaadatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://arhiiv.err.ee/vaata/rahvusstaadioni-lugu> (29.04.12).

jalgpallikohtumine temalt ja ka paljudelt teistelt inimestelt hirmu vähemaks ning oli heaks näiteks, kuidas pisiasjade kaudu oli võimalik oma vabadust ja piire laiendada.¹⁶⁴

Niisiis võib pigem arvata, et 22. septembri sündmused ei olnud järgnenule mitte põhjuseks, vaid pigem ikka ajendiks. Seda seisukohta väljendati ka 40 kirjas, kus öeldi, et tuhandete noorte meeleavaldust ei kutsunud esile üksikud õhutajad, vaid need tulenesid paljude Eesti elanike rahulolematusest ning noorterahutused olid täiskasvanute rahulolematuse võimendatud väljendus.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Samas.

¹⁶⁵ Kiin, Ruutsoo, Tarand. *Op. cit.*, lk. 4.

Kokkuvõte

1980. aastal, kui toimus jalgpallikohtumine Eesti Televisiooni ja Eesti Raadio töötajate vahel, valitsesid riigis üpris rasked ning eestlaste jaoks kindlasti ka ebameeldivad olud. Valitses stagnatsioon, 1970. aastate lõpul oli alustatud venestuskampaaniat, mille eesmärgiks oli luua ühtne vene keelt kõnelev nõukogude rahvas. Ühiskonnas kogunesid pinged, mille väljendajaks oli vastupanuliikumine. Vastupanuliikumise olulisemateks tegevusvormideks oli sel perioodil avalike kirjade saatmine, pörandaaluste väljaannete levitamine, tegutsemine ühendustes, mis tegelesid ka rahvuslike asjadega, iseseisvusaja oluliste tegelaste haua käimine ning nende mälestamine ja ka noorte väljaastumised.

Jalgpallimatši toimumise ajaks sai 22. september 1980. aastal, mida tunti tol ajal Tallinna „vabastamise“ tähtpäevana. Tegelikult ei olnud ürituse korraldajatel mingeid poliitilisi eesmärke, kavatseti lihtsalt meelelahutuslikku jalgpallimatši, et tähistada olümpiasuve lõppu ja Eesti Televisiooni juubeliaastat. Rahva kohalemeelitamiseks kutsuti üritusele esinema tollal väga populaarne punkansambel Propeller.

Üritus pidi toimuma tasuta ja olema heategevuslik, kuid isikliku kasu saamise eesmärgil müüdi ka pileteid rahvale, keda oli kohale tulnud ootamatult palju. Need asjaolud tekitasid rahva seas rahulolematust. Jalgpallimatši esimese poolaja järel andis Propeller pisikese kontserdi, mille ajaks tuli osa rahvast „näppu viskama“ ka staadionimurule. Kontserdi lõppedes palus Propelleri laulja Peeter Volkonski inimestel oma kohtadele naasta, et jalgpallimäng saaks jätkuda. Seda ka tehti. Ometi nägid võimud toimumus nii palju ohumärke, et otsustasid Propelleri edasise esinemise keelata. Samuti anti mängu kommentaatorile käsk hoiduda poliitilistest naljadest.

Kui rahvas mängu lõpus taipas, et lubatud kontsert jääb ära, süvenes rahulolematust veelgi. Eriti nõrduinud olid inimesed siis, kui staadionile saabus miilits. Rahvas hakkas minema, moodustusid kolonnid, kes marssisid kesklinna suunas. Skandeeriti mitmeid rahvusmeelseid loosungeid, tõmmati maha lippe ning loobiti kive

valitsushoonete pihta. Lõpuks aga suruti stiihilised meeleavaldused maha, kusjuures selleks kasutati ohtralt vägivalda.

Seejärel kavandati 1. oktoobriks solidaarsusprotesti. Kavatseti välja astuda võimude vägivalda- ja venestuspoliitika vastu. Kogunes umbes 2000 noort, paljud neist olid end varustanud sinimustvalgete lintide või vimplitega. Selgi korral jäädvustati kõigepealt meeleavaldajaid, et neile hiljem hõlpsamini süüdistusi esitada, ning siis aeti noored laiali, aktiivsemad meeleavaldajad arreteeriti ning taas tarvitati rohkelt vägivalda. Vähemulatuslikud solidaarsusprotestid toimusid ka järgnevatel päevadel teistes Eesti linnades.

Kõik need sündmused tõid kaasa mitmesuguseid tagajärgi. Jalgpallimatši organiseerimisega seotud raadiotöötajad said eetrikeelu, mõned inimesed lahkusid töölt, mõned vallandati. Ansambel Propeller ei tohtinud enam esineda koos Peeter Volkonskiga. Ühiskonnas suurenes ideoloogiline surve ning kasvasid pinged ja kontroll ühiskonna üle. Vallandamised, keelud ja olude surveamine tõid kaasa mahajäämuse mitmetel elualadel.

Jahmatus toimunud sündmustest ning rakendatud vägivallast lükkas tegudele ka intelligentsi. Oktoobri lõpus läkitati erinevatele väljaannetele 40 vaimutegelase allkirjaga kiri, milles avaldati muret tarvitatud vägivalda suhtes, osutati ühiskonnas valitsevatele probleemidele, eriti venestuspoliitika tagajärgedele ning sooviti kaitsta eestlaste rahvuslikku inimväärikust. Ka sellele kirjale järgnesid repressioonid.

Kuigi tollaegsed võimuorganid tahtsid näha tele- ja raadiotöötajate jalgpallimatšis poliitilise varjundiga sündmust, mis oli järgnenud noorsoorahutuste põhjustajaks, võib arvata, et päris nii see siiski ei olnud. Nagu juba osutatud, valitses ühiskonnas rahulolematust venestusolude ning poliitilise olukorra tõttu. Jalgpallimatš oli kõigest pikka aega kestnud pingete lahvatamise ajendiks, kusjuures see, et sündmused võtsid nii drastilise käigu, tulenes mitmetest juhuslikest pisiasjadest.

Summary

The preface of youth revolts in 1980. Football match between television and radio workers on 22 September 1980 and its consequences.

The football match that was held between the workers of Estonian Television and Estonian Radio on 22 September 1980 has been considered to be a notorious event in Estonian history. It led to complex consequences such as revolts, manifestations of attitudes amongst society, but also punishing numerous people by authorities. The purpose of the current study is to describe the background and preparations of the football match. The second purpose is to describe the events of the day. Thirdly, the effects and influences that the described events had on society in general and on particular persons, are analyzed.

The football match took place in the Brezhnevian Stagnation during which a campaign of russification was actuated. The purpose was to create a unified Soviet nation who would speak Russian. The situation in Estonian SSR was intense and the resistance movement was active. At the end of the 1970's several revolts had already taken place. However, the football match was not planned as a resistance endeavor. It was meant to be a cheerful way to end the summer of Olympic games, celebrate the jubilee of Estonian Television and have fun. For that reason a popular punk band Propeller had been asked to perform during and after the match. The fact that the match took place the same day when the „liberation“ of Tallinn by Soviet Army was celebrated was mere coincidence.

Nonetheless, various factors led to gathering tensions among people. Firstly, it had been announced that the football match would be free, but the owners of the stadium started selling tickets in order to gain profit just for themselves. Secondly, the amount of people that came to the match was substantial. In addition to that the performance of Propeller after the match was prohibited. It has been presumed that the authorities decided to prohibit Propeller simply because they were not aware how people behave during a punk-rock concert and what was indeed a normal and non-violent behaviour was

interpreted as dangerous and rebellious. Lastly, when people were already expressing their discontent, but not actually offending, some militia cars drove on the stadium.

When leaving the stadium, people formed columns and started marching towards the centre of town. Youngsters started shouting sentences expressing their discontent. Democracy and independence of Estonia were favoured and russification and its supporters were disapproved. Several violations took place, for example throwing stones at authority buildings and tearing off the Soviet flag. At first the KGB took pictures of the rebels, but then the revolt was quelled. Extreme violence was used to do that, especially when to consider that the revolted were young, teenage people.

Following the violence, support revolts were planned. The greatest of them took place on 1 October. However, these revolts were also silenced using violence. Many people who took part of these revolts were arrested, interrogated, ejected from school, punished in addition to being a victim of physical violence. As the authorities considered the football match to be the initiator and the reason of these events, also the organisers of the match were punished. Several people who worked in the radio were banned from performing. It is important to stress out that even though the football match was the breaking point which started the revolts, it was actually not the cause of the revolts.

All these occurrences lead to several consequences. Firstly, as mentioned, the punishing of numerous people. Secondly, the ideological control of all fields of life became more intense. The fact that several people were fired or not trusted and the society was more under ideological pressure, lead to backwardness in different areas such as music or radio work. However, in addition to numerous negative outcomes, the events had also a positive result. The bravery of the youth and the extreme violence used against them lead the intelligence to actions. At the end of October, 40 significant people sent a letter to different newspaper trying to bring attention to problems that had taken place.

Lisad

Lisa 1. Eesti Televisiooni meeskond

Foto: Gunnar Vaidlo

Lisa 2. Ansambel Propelleri laulu „Helinälg“ sõnad

Karuks istus vangitornis, aeg oli igav oota,
nägi Grapsi tulemas seal mööda mereranda.

Armas Gunnar, kallis Gunnar, lunasta mind välja,
sul on mitu oma laulu, pane mõni panti.

Armas Karuks, kallis Karuks, kahjuks ei saa aita,
kui ma annan laulud ära, varastab need Niemen.

Karuks istus vangitornis, aeg oli igav oota,
nägi Sveni tulemas seal mööda mereranda.

Armas Grünberg, kallis Grünberg, lunasta mind välja,
sul on kodus mitu sünti, pane nemad panti.

Armas Karuks, kallis Karuks, kahjuks ei saa aita,
ilma sündita lööb Tangerine mind üle kohe.

Karuks istus vangitornis, aeg oli igav oota,
nägi Jaškat tulemas seal mööda mereranda.

Armas Joala, kallis Joala, lunasta mind välja,
sul on kaugel suured sõbrad, pane nemad panti.

Armas Karuks, kallis Karuks, kahjuks ei saa aita,
kui ma nemad annan ära, kes mind veel siis kuulab.

Karuks istus vangitornis, aeg oli igav oota,
nägi Reinu tulemas seal mööda mereranda.

Armas Rannap, kallis Rannap, lunasta mind välja,
sul on ikka pikad juuksed, pane nemad panti.

Armas Karuks, kallis Karuks, kahjuks ei sa aita,
ilma juusteta ei paista andekas ma välja.

Karuks istus vangitornis, aeg oli igav oota,
nägi Jaanust tulemas seal mööda mereranda.

Armas Nõka, kallis Nõka, lunasta mind välja,
sul on Gibson kidrakoopia, pane tema panti.

Armas Karuks, kallis Karuks, kahjuks ei saa aita,
naturaalkitarr ei anna Yesi mõõtu välja.

Karuks istus vangitornis, aeg oli igav oota,
nägi Propat tulemas seal mööda mereranda.

Armas Propa, kallis Propa, lunasta mind välja,
sul on palju lolle nalju, pane mõned panti.

Armas Karuks, kallis Karuks, meie saame aita,
võta kasvõi seitse meie nalja endale,
me oleme ikkagi vabariigi kõige parem punt,
sellepärast et meil on niivõrd kaunid näod
(kõigil eranditult välja arvatud Alender).

Lisa 3. Ansambel Propeller Dünamo staadionil

Foto: erakogu. Võetud veebist aadressil

http://tartu.postimees.ee/210905/esileht/177655_foto.php (22.05.2012)

Kasutatud kirjandus

Kirjandus

Tony Blackplait, Cat Bloomfield. Eesti punk 1976-1990. Anarhia ENSV-s. Tallinn: Varrak, 2009.

Archie Brown. Kommunismi tõus ja langus. Tallinn: Varrak, 2011.

Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Mati Hint. Kümme aastat seadustatud keelelist venestamist. 1988. – Keel on tõde on õige ja vale. (Eesti Mõttelugu). Tartu: Ilmamaa, 2002.

Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn: Olion, 1990.

Mart Laar, Urmas Ott, Sirje Endre. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986-1991. Tallinn: SE&JS, 2000.

Tiit Made. Kaks korda iseseisvaks. Eestlaste 20. sajandi pöörded. Tallinn: Argo, 2011.

Veronika Nagel. Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940-1991. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2006.

Viktor Niitsoo. Vastupanu 1955-1985. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1997.

Anu Raudsepp. Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944-1985. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.

Harri Rinne. Laulev revolutsioon. Eesti rokipõlvkonna ime. Tallinn: Varrak, 2008.

Lauri Sommer. Järeldused. – Allan, Andres. Öötrüki. Tallinn: Menu Kirjastus, 2009, lk. 157-206.

Hagi Šein. Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis 1955-2005. Tallinn: Tea, 2005.

Andres Tarand. Kiri ei põle ära. Päevaraamat 1980-... . Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010.

Enn Tarto. Vastupanu ja represseeritute olukord 1955-1985. – Tuna nr 3, 2006, lk. 104-112.

Perioodika

Ville Arike. Tiit Karuks – Uudmäega "ebaküpse" intervjuu teinud mees. – SL Õhtuleht, 17.12.2007.

Pekka Ereli. Brežnev pensionile! Sieg heil! – Eesti Ekspress, 28.09.2000, lk. A38-39.

Ada Kallam. Jaanus Nõgisto: tõsiselt mängisin ma viimati Tšiilis. – Linnaleht. Tallinn, nr 152, 21.09.2005, lk. 2-3.

Erika Klaats. Jalgpall nagu 25 aastat tagasi. – Maaleht. TeRa, 19.09.2005, lk. 4-5.

Jaanus Kulli. Süütu jalgpallilahing süütas noortes mässumeele. – SL Õhtuleht, 23.09.2005.

Rahvustelevisioon ja -raadio kohtuvad taas jalgpallimurul. – Postimees, 23.09.2005, lk. 35.

Raadio- ja telesaated (järelkuulatavad)

Raadiosaade Maailmapilt. Meenutab Enn Anupõld. Eetris 11.06.2005. Kuulatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://av-01.err.ee/vaata/maailmapilt-maailmapilt-meenutab-enn-anupold> (08.05.12).

Raadiosaade Noortesaade. Jalgpallimatš Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni vahel. Eetris 30.11.1988. Kuulatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://av-01.err.ee/vaata/noortesaade-jalgpallimats-eesti-raadio-ja-eesti-televisiooni-vahel> (19.04.12).

Raadiosaade Reporteritund. Jalgpallimatš ER ja ETV vahel. Eetris 22.01.1989. Kuulatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://av-01.err.ee/vaata/reporteritund-reporteritund-jalgpallimats-er-ja-etv-vahel> (24.04.2012).

Telesaade Rahvusstaadioni lugu. Eetris 29.08.2006. Vaadatud ERRi digiarhiivis veebilehel <http://arhiiv.err.ee/vaata/rahvusstaadioni-lugu> (29.04.12).